

Թէպէտ լի էր Եզնիկ զբաղանօք՝ իւր վիճակի ընկարձակութեան և ժամանակին աղիտալի պատահարաց համար, սակայն միայն « 'ի սիրոյ բարեկամաց » յանձն կ'առնու այդ ծանր գործը, ծանր՝ նկատմամբ հանգամանաց ժամանակին և ոչ իւր կարողութեան: Դարձեալ որովհետեւ նա բնութեամբ սիրող չէր կըռքնեցու, և ոչ հետամուտ հակառակորդաց նուաճման. այլ կը գրէր 'ի ջատագովութիւն ճշմարտութեան և ցանկանալով նոցա դարձին, որպէս կ'ըսէ. « ոչ եթէ անիրաւութեամբ ինչ յաղթել ջանամք, այլ իրաւամբք զճշմարիտն ուսանել », (էջ 68): Շատ պիտի զարմանամք, եթէ մտածեմք՝ թէ Եզնիկ եկեղեցւոյ հալածողաց ձեռքէն փախած ծածկուած ամբողջի կամ ժայռի մի խորշը, չի դադարիր ոչ միայն հուլուել իւր հօտը, այլ և բովանդակ Հայաստանի կողմանէ կուտել մոլորութեան դէմ և այնու խրախոյս տալ հաւատացեցեց՝ ուկեղէն լեզուաւն և իմաստիւր: Հայ ազգն այլ կարող է պարծիլ իւր Ոսկեբերաներու և Ալմանասներու վերայ:

Հ. Վ. Ս.

Շարայարեղի

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲՈՒՍԱԲԱՌՈՒԹԻՒՆ

(Տես յ'էջ 225)

60. Աղուէսիկ.

Այս խաբերայ կենդանւոյն անուամբ քանի մի բոյսեր կան՝ իրարմէ տարբեր ցեղերէ. այս առաջին անունն ի լրոյ է, և թուի թէ աղուիսու սիրած խոտ. սառու գելի է, և նախ աղուիսու խոտակեր ըլլալն: Բայց հին բժիշկը նոյն իսկ Աղուիսու զանազան մասերէն գեղեր հնարած են:

61. Աղուէս-խրտուկ.

Չայս նշանակած է մեր Մշեցի Հ. Պօղ. Մէհէրեան, իբրեւ կէս մարդաշափ ճիւղաւոր խոտեղէն բոյս մի, գեղին գնտաձեւ ծաղկով, ախարժ ուտելի ոչխարաց. իբր թէ, երբ ճիւղերն հովէն խլուած քլուին՝ աղուէսք խրչրտոցի ձայնէն կու վախեն: Փափագելի է որ Եւրոպացի դիտնականք տեսնեն և իմացընեն ուսումնական անունը, կամ այնպիսի անուամբ կ'ընեն:

62. Աղուէսու խաղող.

Արաբերէնն ալ նոյն նշանակութեամբ « Անսայ ըլ-Մայրայ. նոյնպէս Փ. Raisin

de Renard. Իսկ Լ. Paris quatrifolia (Պարիս չորստերեւնի), ըստ որում և Փ. Herbe à Paris. այս քաղաքս Փռանկաց մեծ քաղաքը չի նշանակեր, այլ անստոյգ է պատճառն. ըստ ոմանց տերեւներուն հաւասար ըլլալէն (Pares, Pair). զոր Ստեփանոս Ռոյքեան խաչատերեւռոյ անուանէ: — Մեր բժշկարանք զանազանն կամ շիրիմն. մէկ մի ըսելով, « Թանապ ըլ-Սայրապ. Ինքն խոտ է և սեւ խաղողին ունի, » և կանաչ տերեւ. և աղէկն ի ջրային տեղն լինի. և բնութիւնն հովէ », և այլն: մէկ մ'ալ մի և նոյն համարին ընդ Շնխաղոյոյ. Իրաւ նմանք են, այլ ետքինս յատկապէս կոչի Լ. Solanum nigrum, մենք ալ յիշեմք ի կարգ Շ բառից:

63. ԱՂՈՒՏԱՆԸ-ՉՈՒՔ.

Արարեւն ալ նոյնանիլ է, Խոշաք ըլ-Սայրապ, կամ Խոտաւ էլ-Թալիպ. Լ. Satyrium կամ Satyrium. Ռ. Куккумбаск. Իսկ արմատն արաբացի բառով Salep կոչուի, որպէս և յարեւելս ալ ծանօթ է այս Սլալիպ անուամբ. զոր համառօտիւ բացատրէ բժշկարան մի. « Խոտի տակ է, Սլալիպ կ'ասեն, կու եփեն ի չէրպէթի » հետն և կու խմեն: » Աւելի երկայն գրէ Ամիրտ. « Իր տերեւն ի Քուռաթի » տերեւ կու նմանի. երկու տակ ունի, մէկն ի լի է և մէկն դարտակ, և ինքն չորս » ցեղ է. և լաւն այն է որ մէջն լինի ի լի, և ինքն տաք և գէճ է... Եւ ցեղմն » այլ կայ որ տերեւն կարմիր կու լինի. ով որ զինքն ի տեղացն հանէ՝ նա յայն » ձեռքն կ'առնուի. և իր գեղն այն է՝ որ ալվի զայն խոտն առնուն և այրեն, և » եղով և մոմով արօրեն և ձեռացն ի վերայ դնեն. օգտէ և լաւցընէ: Եւ ասեր է » զրոցս ժողովողն, թէ լաւն այն է՝ որ իրմէն սերման հոտ գայ... Եւ լաւն » այն է որ ծանար լինի և ամուր և գէր. և շատ զօրութիւն առնէ: » Նորագոյն բժիշկ մի գրէ. « Աղուեստձուքն է խոտ մի. տակն զերկ երկու հաւկիթ է. ծա- » ղիկն կապուտ է, և կայ որ յղամի է (պէլլամի?) և տերեւն փրասայի նման է. » և ոմանք այս խոտիս Եղբայրսպան ասեր են, և կու լինայ որ հաւկըթի մէկն գէր » և սրարարտ և մէկն նուազ. և ծաղիկն մարգոյ կերպ է: » Ամիրտովաթ մեղի կարեւոր և աւելի զուտ հայկական տնուն մ'ալ կու տայ այս արմատիս, Կոստրիլոյ տակ, որով բոյսն ալ գուցէ ըսուէր Կոստրիլոյ կամ Կոստրիլ. Նոյնպէս կարեւոր է լատին անունն ալ յիշելով ըսածն, Պուզիտան բառոյ կարգին, ըստ Պէլթարայ. « Պաանկն Սադիրիօն ասէ. Ինքն դեղ-մն է Հնդի. հաստ և բարակ լինի. լաւն այն » է որ սպիտակ լինի... Մինհանին տէրն ասցել է, թէ ինքն փայտ է Հնտի. և » այս ալ չէ ստոյգ. և ստոյգն այն է որ ինքն յԵգիպտոս լինի և ի յայլ տեղ չի » լինիր. և լաւն այն է որ սպիտակ լինի, և ի վերայ գիր և խաղ և ճանապարհ » երեւնայ, և հաստ լինի և նոր լինի: » — Այս ըսածներըլ առած է մասամբ ի Պէլթարայ, որոյ վրայ տարակուսեր են գիտնականք. ոմանք համարին Կոլոքաթիկ (Orobis) մի, և ոմանք պարզապէս Սադիրիօնի տեսակ մի է կ'ըսեն, որով յարգ կ'ունենայ մեր Ամասիացոյն վկայութիւնն, և այնչափ ունելի՛ որչափ որ Պէլթար չէ յիշած զայս: Երկու կարծիքն ալ կու միտանին, որովհետեւ այդ Պուզիտանն ալ համացեղ է Կոստրիլոյ տակին և կոլուի հայերէն Շան-ձուք: — Պէլթար՝ Ճիֆո-էֆ-րիտ անուամբ բոյս մի կու ստորագրէ, որ պարսկերէն՝ խեղեփ (Չուխտակ) նշանակէ կ'ըսէ, այսինքն մէկտեղ ծնած. Եւրոպացիք կու տարակուսին ասոր ինչ ըլլալուն, բայց Պէլթար և ուրիշ արաբացի մի կ'ըսեն Աղուէսձուք մէկ տեսակն է. Իսկ մեր Ամասիացին՝ ձ սառի շաւակին մէջ միայն անունը յիշելով Ճիֆո-ամֆրիտ կամ

« Ճիֆտաֆրանդ, որ է կեղեւով Նուշն », կ'ըսէ. Պէյթար ալ պտուղը Նուշի կամ Ոսճիի պտղոյ կու նմանցընէ: — Այս ամեն ըստածներէն օտար՝ մեր մէկ բժշկարան « Աժուեց Հանդաղուզն՝ որ Երեքտերեւէն է », (Trifolium), և նոյնպէս կ'ըսէ, « որ է Ալուէսճուքն »: Չեմ գիտեր ի՞նչ նմանութեամբ նոյն կու գտնէ զստոնք-որովհետեւ ըստ բուսաբանից Երեքտերեւեանն կամ Աւուդոյտն և Ալուէսճուքն տարբեր ցեղէ են և աննման:

64. Ալուէսու Սուսեր.

Գալիենոսի բառից մէջ Էրիոսի դիմաց դրած է. բայց յունարէն Έρίον Բամբակ նշանակէ. իսկ Լ. Eryum Ոսկ է: Ուրիշ օրինակ այս հայերէնի դիմաց դնէ Ղանքոտին. Թերեւս գրուելու ըլլար Դեոնդոտոն, Leontodon, որ Արիւծու Ժանիք ըսել է, և կըրնայ Ժանիքն սրբոյ ալ նմանիլ. կամ Leonotis, Արիւծու սկանի:

65. Ալուիմակ.

Նոյն է ընդ Խորասանիկ ըստ Հին բժշկարանի. սա ալ նոյն համարուի Լ. Staphysaria, Փ. Staphysaigro, որ ի յոյնէն առնուած են, յորում Միաֆիս աղրիա՝ ըսել է Լեւան խաղող, անոր համար ոմանք ի մերոց Խաղողախոտ կոչեր են, բայց չեմ հանդիպած ի գիրս. Արաբացին ալ նոյնպէս կ'ըսէ Զիպիս Խշ-ձեպէլ-այ, և Զիպիս պերի, որ է գլխոյ հունտ կամ չամիչ գլխոյ, այսինքն օլլի դեղ ըլլալուն համար. այսպէս կոչուի և առ մերային՝ ասմկօրէն, նոյնպէս և Փ. Herbe au poux. իսկ Պարսիկք կ'անուանեն Միշիգեմ կամ Միշիգեմ. այս ետքի անունով գրէ Ամիրտողլաթ. « Մամիղգամ՝ որ է Զապարիս ըլ ձամալ. և հատկներ է գետ » Զամիչ. յամի (ամանի) մեջ կու բուսնի, և լաւն այն է որ սեւ լինի. տաք է » և չոր է Գ. ասորիճան, այրող է և ուտող է. և Թէ Ժամեն՝ յակապէն շատ » պաղամ քաշէ, և զոլիլն սպանանէ. « և ակապին ցաւուն օգտէ », և այլն: Դարձեալ գրէ առանձին. « Մամիղգամ. ինքն Ժառի պտուղ է, և սեւ և տափակ, » և շատ (սանի) օգտէ. Հոռամքս լինի իր Ժառն, աղեկն տաք է և չոր », և այլն: Նոյն բաները գրոց մէկ ընտիր օրինակի մէջ Թուրքարէն ալ գրուած է*:

66. Ալուիսակ.

Գուցէ վերինն ըլլայ (Ալուիմակ). բժշկարան մի կ'ըսէ. « Թէ ձեռն ուսել լինի » զօրա (օլտակի) և զՀոռոմ Ալուիսակն ընդ յիրար Ժեծէ և ի վերայ գիր »: Ուրիշ տեղ ալ կ'իմացընէ Ալուիսակի ինչ ըլլալը. « Հոռոմ Ալուիսակ՝ որ է Օ. » չինտրն »: Հոռոմ ըսելով ալ կ'իմացընէ որ տեսակ մի է սա, իսկ բուն Ալուի. ճակն ուր տեղացի է:

67. Ալուորիկ.

Տես Ալուորիկ կամ Հալուորիկ. նոյն են:

*) Մամիղգամ, որ է Զապարիս ուլ-ձեպէլ՝ հապան ուղղեմի (խաղիմ) տաք. էփէր աննեւոյցէ-րին (տախիմները) լաքլար հա զարգարայ էթսեյէր՝ լոք զարլաւա՝ չքարայ, և այլն:

68. * Աղսուս.

« Ինքն փուշ-մն է, որ իր տերեւն նման է Շաւքաթ ըլ-Պաշգին (Պատաւարտ) տե-
ն ընդին. և այն զէտ վարդ-մն է, և ի վերայ զէտ բամպակ իրք-մն կու լինայ. և
» ի լերունքն շատ կու լինայ. և ի Անդալիս (Անտալուսիս Սպանիոյ) այսոր Պա-
» ռաս ըլ-Պանն կու ասեն », (վայրենի կամ լերան Բանգ)։ Պէյթար այս ետքի
բառս կարծեմ շունի, եթէ ոչ նոյն համարուի Պէրսէֆանն կոչածն, որ է Լ. Ma-
xum, և թուի կատուստտ։ Բայց Ամիրտովաթայ Աղսուսն ալ երկրայելի է, ու
բովնետեւ անկէ վերջ գրէ ուրիշ նման բառ մ'ալ Աղսուս, և կ'ըսէ. « Ինքն Մաշն
է, և իրենն Պատաւարտ այլ կ'ասեն »։ որով վերոյիշելոյն հետ կու միանայ։
Ոմանք վայրի կանգառ կամ կաս համարին զԱղսուս, որ շատ հեռի չէ Պատա-
ւարտէն։

69. Աղպաշար.

Վարդան Յովնանեան Լեհահայոց եպիսկոպոսն զսա և զկաղարոյս նոյն հա-
մարի. իսկ ետքինս կու թուի սոխարմատ կամ կոճղեղաւոր բոյս, Bulbus, և յաս-
կայէս Bulbus silvestris.

70. Աղպատ.

Թերեւս ռամկօրէն, բայց զուտ հայկականն կ'երեւի շատ անուանց մէջ, որ այս
հասարակ բուսոյ տրուած է ի մեր լեզուիս, որոցմէ՝ օտար լեզուաց ալ նոյնանիշ
կամ թարգմանութիւն է Հինգտերեւեանն, Պ. փանձանկոչառ Լ. Pentaphyllum.
Փ. Quintefeuille, նաև Թ. « Պէշպարսագ կ'ասէ », ըստ բժշկարանի միոյ. դար-
ձեալ յատուկ հայերէն՝ Մատնիկ. Գօտեաց ճանկ կամ Գոթեց ճանկ, Սիրա-
լախուր կամ Սիւրալախուր. որոնք ի կարգի այբուբենից պիտի յիշուին սոսկ
անուամբ. իսկ այս տեղ Գրեմք ինչ որ Ամիրտովաթ կամ ուրիշ բժշկարանք նշա-
նակեն Պանտաֆիլիոն անուան տակ. « Ինքն Հինգտերեւէն խոտ է. աղէկն ի ջրի
» տեղերն է. բնութիւնն հով է », և այլն. զայս Ամիրտովաթ. ուրիշ մին, « Ինքն
» խոտ է և տերեւն հինգ, և կանաչ. աղէկն՝ նորն է »։ Ուրիշ մ'ալ. « Հինգ
» տերեւ ունի. իր երկարութիւնը թիզ մի է. ցեղ-մն է. լաւն այն է որ հաստ
» լինի։ Իսկն (Պէյթար). Թուրքն այսոր Պէշպարմախ ասէ, և Հայն Հինգմատն.
» երկու ճիւղ ունի և երկու ճիւղ կու բուսնի. և հինգ հինգ տերեւ ունի. տե-
» բուսն նման է Անուսիի տերեւին »։ Պէյթար չի յիշեր Թուրքը, այլ կ'ըսէ, թէ
ոմանք ալ Պենդատաքրոն կ'ըսեն, որ Հինգմատնեայ նշանակէ, — Ոմանք ի գիտ-
նականաց՝ հին հնդկականց Հինգտերեւեան կոչածը՝ կարծեն թէ Potentilla ըսուած
բուսոց մէկ տեսակն ըլլայ։

71. Աղսաղտուկ.

Մանօթ խոտեղէն է, Թէպէտ ոչ այս անուամբն. Լ. Salsola. Փ. Soude. հա-
սարակօրէն ծովեղերեայ երկիրներ զտուելով՝ անոր աղէն կ'առնու, և կ'ընծայէ

կալ կամ կալաքար ըսուած նիւթը, (Soudé, Սոտա). ասոր համար Պարսկահայք Շորան կ'ըսեն, որ աղի ջրերն նշանակէ (շոռ): — Ի Հայս՝ նշանակած են տեւսողք՝ Երասխայ հովտին մէջ ալ, ձորոխի հովտի մէջ, Կողբայ կողմերը, և այլն, զանազան տեսակներ. ինչպէս, *Sals. Kali*, որ սովորական կալ տուողն է՝ *S. Clausa* (կապոյտ), *S. Erioides* M. B. իսկ Երասխահովտին յատուկ տեսակ մի՝ անոր անուամբ կոչած է Քոխ՝ *Sal. Araxena*. — Շէհրիմանեանն կարծէ թէ ի Փոքր Հայս կ'անուանեն այս բոյսս՝ Թանթոնիկ, բայց սա տարբեր ցեղի բոյս է:

72. Աղտոր.

Ծանօթ յարեւելս և յարեւմուտս, Սոմախ անուամբ, ինչպէս կ'անուանեն և Փ. Sumac, իսկ Լ. *Rhus Coriaria*, կաշէգործաց ասով ներկեւուն համար. Ամիրտ. կ'ըսէ. « Պարսկերէն թարրի ասեն և Հ. Աղտոր ասեն. ինքն երկու ցեղ կու » լինի, Խորասանի և Շամի (Ասորուց, Դամասկոսի կողմերն). և լաւն այն է որ » նոր լինի և խիստ կարմիր », և այլն: Դատ տեսակ օգուտները յիշէն ետեւ. կ'աւելցնէ անուններ ալ. « Ացեղ է Պատ(էհին) թէ այսոր թարմ կ'ստեն, և » Տումառմ կ'ստեն և Բարս կու ասեն... Իր տերեւն հանց կապող է՝ որպէս » Ալակիայ. և զիր տերեւն թէ եփեն զմե » բուսն լուանան՝ զմազն սեւ առնէ »... Դարձեալ առանձին գրէ. « Ինքն կարմիր » պտուղ է, և մէջն կուտ լինի և թթու է, » և կըտուղ ուտեն. և զկեղեւն ի բան տա » նին. աղէկն՝ նորն և խիստ կարմիրն է... » Օգտէ աչից որ կծայ և արիւն ունենայ, » յորժամ եփես և զիւրն ի յաշքն օծես »: — Խորենացոյ աշխարհագրութիւնն յիշէ զԱղտոր ի Տայս:

73. Աղբատի ժախ.

Արտերու մէջ կու բուսնի, երկու թիզ բարձրութեամբ, ցօղունն մեծ կորկեկ շուրջն ալ փոքրեր, որոց վերեւն են տերեւներն գոգածեւ: Ռամկական անունն յայտնէ որ գեղացւոց ուտելի է. ձմեռուան պտէճու պաշար:

Աճալ.

74. Աճալ.

Բժշկարան մի այսպէս կ'անուանէ զՍենա Արաբաց, Թուրքարէն Սինեմաքի կամ Սինեմաքի կոյուածն, Մէքքէէն գալուն համար. Եւրոպացիք ալ նոյնպէս կոչեն, Լ. *Cassia Senna*. Փ. Տենթ. Ամիրտ. գրէ « Սինեմայ ին. Ինքն կանաչ տերեւ-մն է » ի Մաքու կու գայ, և միջ ալ ունի տաք ու շոր է... Ացեղ է գրոցս շինողն, » թէ Սինիմաքուն լաւն այն է՝ որ տերեւն կանանչ լինի և նոր լինի, և ի Մըր » տենու տերեւ կու նմանի... Եւ ասցել է Դնս (Դիոգենիս), թէ ի խորու տեղաց » երեք խըլտ (հիւթ?) հանէ և զանձն ուժովցնէ », և այլն:

75. Անաս կամ Անազ.

« Որ է Դամոնն, որ է Պարորն », ըստ Ամիրտովաթայ: Տես այս ետքի անուամբ:

76. Անանկեր.

Բանջարեղէն է, ծանօթ ի Հայս, բայց ոչ ինձ:

77. Անուր կամ Անուռ կամ Հանուր.

Շէմամ կոչուած զեղեցիկ Ձմերուկն է: Ամիրա. գրէ Տաստանկունէ (Տեսդու պույա Տ.Պ.Ճ.ՆԱՍԸ) բառին ներքեւ. « Թուրքերէն Լանդոնձ (կամ Ինքանդոնձ) կու » ասեն. ի մեր աշխարհն Անուր կու ասեն... Ինքն փոքրկիկ զէտ Սեխկներ է. » և անուշահոտ է... Այսոր Շամցիքն Շամամա ասեն. և ինքն զէտ Շամամկներ » կասուկ (խատուտիկ) է և անուշահոտ է. և թէ ուտեն՝ ուշ մարսէ, և զըղեղն » տաքցընէ »: — Լ. Cucumis Shamam. — Սիմէոն Կամրկապցի՝ ըստ Հայոց Վարուճ գ է, Կ'ըսէ:

78. Ամանկուորիկ.

Կարմրածագիկ մանր խոտ մի: Յիշն հեղինակը Մանանայի և Պանդըխտին:

79. Ամաւ. Ամաւենի.

Ըստ Ստեփ. Ռուբէսն, Պինիոսի յիշած Quisquiliun ծառն է, որ է Որդնաքը կաղնի, Լ. Quercus Coccifera. Փ. Chêne au Kermès. ցածկեկ տեսակ մի կաղնեաց, որոյ վրայ կու կենայ, ինչպէս քանի մի ուրիշ տեսակաց վրայ ալ, Հալաստանի սեփական և պատուական բերոց մէկն, Որդն կարմիր, ուսկից Որդան կարմիր ներկն:

80. Ամբասիկ.

Տեսակ մշկահոտ Տանձի. Լ. Pera moscata. Ի գրոց է Թէ ի լրոյ, չգիտեմ: